Міністерство освіти і науки України
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Кваліфікаційна робота бакалавра

з теми: **«МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ НІМЕЧЧИНИ У XII-XIII СТ. НА УРОКАХ ІСТОРІЇ»**

Виконав: студент 4-го курсу
групи IstP1-B22z
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія та правознавство)
Боднарук Вадим Віталійович

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
ЮГА Олександр Анатолійович

Рецензент:

Кам’янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ НІМЕЧЧИНИ XII–XIII СТ. 6

1.1. Стан наукової розробки проблеми в історіографії 6

1.2. Характеристика джерельної бази дослідження 11

1.3. Методологічні підходи та теоретичні засади дослідження політичного розвитку Німеччини XII–XIII ст. 15

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК НІМЕЧЧИНИ У XII–XIII СТ. 22

2.1. Особливості державного устрою Священної Римської імперії 22

2.2. Роль імператорської влади та її взаємовідносини з князями 27

2.3. Політична децентралізація та її прояви у Німеччині XII–XIII ст. ... 31

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ..... 36

3.1. Місце теми у шкільній програмі та підручниках..... 36

3.2. Методи і прийоми викладання теми..... 39

3.3. Практична реалізація методики вивчення теми «Політичний розвиток Німеччини XII–XIII ст.» у шкільному курсі історії 43

ВИСНОВКИ 49

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 52

ДОДАТКИ 56

ВСТУП

Актуальність теми. Середньовічна історія Європи займає важливе місце у формуванні історичного мислення учнів, адже саме в цей період закладаються основи сучасних політичних систем, державності та міждержавних відносин. Особливе значення у цьому контексті має вивчення політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст., що відбувався в межах Священної Римської імперії – складного державного утворення, яке поєднувало риси централізованої монархії та феодальної роздробленості. У зазначений період спостерігається посилення суперечностей між імператорською владою та територіальними князями, загострення боротьби між світською та духовною владою, а також формування передумов політичної децентралізації, що визначила подальший розвиток німецьких земель.

Актуальність теми зумовлюється не лише її науковим значенням, але й потребами сучасної шкільної історичної освіти. В умовах реформування освітньої системи України зростає значення компетентнісного підходу до навчання, що передбачає формування в учнів умінь аналізувати історичні процеси, працювати з джерелами, критично мислити. Водночас аналіз практики викладання історії свідчить про недостатню методичну розробленість питань, пов’язаних із вивченням політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. у шкільному курсі всесвітньої історії. Це зумовлює необхідність поєднання історичного та методичного аспектів дослідження, що й визначає вибір теми бакалаврської роботи.

Об’єктом дослідження є процес вивчення середньовічної історії Європи у шкільному курсі всесвітньої історії.

Предметом дослідження виступає методика вивчення політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. на уроках історії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XII–XIII століття – період правління династій Гогенштауфенів і Вельфів, що характеризується активною політичною боротьбою за владу в імперії, а також процесами посилення політичної децентралізації.

Географічні межі дослідження включають територію Священної Римської імперії німецької нації, яка охоплювала значну частину Центральної Європи, зокрема німецькі землі.

Метою роботи є комплексне дослідження політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. та розробка ефективної методики викладання цієї теми у шкільному курсі історії.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання **таких завдань:**

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- з'ясувати особливості політичного устрою Священної Римської імперії;
- дослідити роль імператорської влади та політичної боротьби у XII–XIII ст.;
- розкрити процеси політичної децентралізації та їх наслідки;
- визначити місце теми у чинних навчальних програмах і підручниках;
- обґрунтувати методи, прийоми та засоби викладання теми;
- розробити методичні рекомендації та конспект уроку з даної теми.

Методи дослідження. У процесі виконання роботи використано комплекс загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Зокрема, історико-генетичний метод застосовано для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків політичного розвитку Німеччини; історико-порівняльний – для зіставлення різних підходів у науковій літературі; системний метод – для комплексного аналізу політичних процесів у межах Священної Римської імперії; проблемно-хронологічний – для послідовного викладу історичного матеріалу. У методичній частині використано педагогічні методи аналізу, узагальнення, моделювання навчального процесу.

Практичне значення бакалаврської роботи полягає у можливості безпосереднього використання отриманих результатів у навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти. Розроблені в ході дослідження методичні підходи, прийоми та форми організації навчальної діяльності учнів можуть бути застосовані вчителями історії під час викладання курсу всесвітньої історії, зокрема тем, присвячених середньовічній Європі. Запропонований конспект уроку, система завдань і вправ, а також рекомендації щодо використання джерел, наочності та інтерактивних технологій сприяють підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу учнями, формуванню в них ключових і предметних компетентностей, розвитку критичного мислення та вміння аналізувати історичні процеси.

Матеріали дослідження можуть бути використані у практиці підготовки майбутніх учителів історії у закладах вищої освіти, зокрема під час вивчення методики навчання історії, проходження педагогічної практики, підготовки до проведення уроків і позакласних заходів. Окремі положення роботи можуть слугувати основою для розробки дидактичних матеріалів, методичних рекомендацій, навчально-методичних посібників, а також бути використані при написанні курсових і кваліфікаційних робіт з історії та методики її викладання.

Крім того, результати дослідження можуть бути корисними для вдосконалення змісту навчальних програм і підручників з всесвітньої історії, оскільки дозволяють більш повно і системно представити складні політичні процеси, що відбувалися у Священній Римській імперії у XII–XIII ст., у доступній для учнів формі.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час попереднього захисту кваліфікаційних робіт на засіданні кафедри всесвітньої історії, а також були використані під час проходження педагогічної практики.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і побудована відповідно до логіки наукового пошуку. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких поділяється на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ НІМЕЧЧИНИ XII – XIII СТ.

1.1. Стан наукової розробки проблеми в історіографії

Вивчення політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст., що відбувався в межах Священної Римської імперії, має тривалу та складну історіографічну традицію. Проблематика функціонування імператорської влади, взаємовідносин між центральною владою та територіальними князями, а також процесів політичної децентралізації привертала увагу дослідників різних історичних шкіл і напрямів. У сучасній історичній науці накопичено значний масив праць, які дозволяють всебічно розглянути зазначену проблему, проте водночас зберігається низка дискусійних питань, що потребують подальшого осмислення.

Формування наукового інтересу до історії Священної Римської імперії активізувалося у другій половині XX — на початку XXI ст. у межах сучасної європейської історіографії, представники якої прагнули переосмислити традиційні підходи до оцінки ролі цієї держави в політичному розвитку Європи. Одним із провідних дослідників цього напряму є Пітер Вілсон, який у своїх працях комплексно аналізує політичну структуру, механізми функціонування та особливості еволюції Священної Римської імперії. Учений наголошує на необхідності розглядати її не як політично слабке утворення, а як складну багаторівневу систему, що забезпечувала тривале існування специфічної форми державної організації в Центральній Європі. У його дослідженнях особлива увага приділяється взаємодії імператорської влади, князівських територій та імперських інституцій.

Подальший розвиток історіографії Священної Римської імперії пов’язаний із працями сучасних дослідників, зокрема Пітера Вілсона, який детально аналізував особливості політичного розвитку імперії та функціонування її владних інститутів. П. Вілсон розглядає імператорську владу як важливий чинник забезпечення політичної рівноваги в межах імперського простору, підкреслюючи її значення для підтримання цілісності складної

політичної системи. Водночас дослідник звертає увагу на поступове посилення автономії територіальних князівств, що з часом ускладнювало процес централізації та послаблювало позиції імператорської влади [49, с. 112].

У XX ст. відбувається суттєве переосмислення традиційних підходів до вивчення середньовічної історії, що було зумовлено як загальними змінами в гуманітарному знанні, так і кризою позитивістської історіографії, орієнтованої переважно на політичні події та діяльність видатних осіб. На зміну описово-хронологічному підходу приходить прагнення до глибшого аналізу структурних особливостей суспільства, функціонування інституцій та довготривалих історичних процесів. У цьому контексті важливу роль відіграли дослідження Отто Гінце, який одним із перших звернув увагу на необхідність комплексного аналізу державних форм і політичних інституцій у їх історичному розвитку.

У своїх працях О. Гінце розглядав державу не як статичне утворення, а як динамічну систему, що змінюється під впливом соціальних, економічних і військових чинників. Особливу увагу він приділяв порівняльному аналізу різних типів державності, намагаючись виявити закономірності їх формування та функціонування. У контексті дослідження Священної Римської імперії вчений підкреслював, що вона не відповідала класичній моделі централізованої держави, а являла собою складну політичну конструкцію, в якій поєднувалися елементи імператорської влади, князівської автономії та станово-представницьких інституцій. Як зазначав дослідник, «форма держави визначається не лише політичною волею правителя, а й сукупністю соціальних відносин, що склалися в суспільстві» [46, с. 45].

Таким чином, підхід О. Гінце дозволив відійти від спрощеного розуміння імперії як «слабкої» або «незавершеної» держави та розглядати її як специфічну форму політичної організації, що функціонувала за власною логікою. Його ідеї стали підґрунтям для подальших досліджень, спрямованих на вивчення інституційної структури середньовічних держав і взаємодії між різними рівнями влади.

Важливим етапом у розвитку історичної науки стало виникнення у Франції так званої школи «Анналів», представниками якої були Марк Блок та Жорж Дюбі. Їхні праці започаткували новий підхід до вивчення історії, що передбачав відмову від вузького політичного наративу на користь комплексного аналізу суспільства в усіх його вимірах. Основна увага дослідників була зосереджена на соціально-економічних структурах, повсякденному житті, ментальності та колективних уявленнях людей.

Марк Блок у своїй фундаментальній праці «Феодальне суспільство» розглядав феодалізм як цілісну систему соціальних зв'язків, у центрі якої перебували відносини васалітету та сюзеренітету. Він підкреслював, що політична влада у середньовіччі не була відокремлена від особистих зв'язків між людьми, а навпаки — ґрунтувалася на них. Як зазначав учений, «суспільство середньовіччя було мережею особистих залежностей, у якій політичні функції переплітalися з приватними відносинами» [44, с. 87]. Такий підхід дозволив по-новому осмислити природу політичної організації Священної Римської імперії, де формальні інститути часто поступалися значенням неформальним зв'язкам і традиціям.

Ідеї М. Блока були розвинуті Ж. Дюбі, який зосередився на дослідженні соціальної структури середньовічного суспільства та ролі економічних чинників у його розвитку. У своїх роботах він аналізував взаємозв'язок між економічними процесами, соціальною ієрархією та політичною владою, підкреслюючи, що політичні зміни не можуть бути зрозумілі без урахування ширшого соціального контексту. Зокрема, він звертав увагу на зростання ролі земельної аристократії та трансформацію феодальних відносин у XII–XIII ст., що безпосередньо впливало на політичну структуру німецьких земель.

Загалом внесок школи «Анналів» полягав у тому, що вона значно розширила предмет історичного дослідження, включивши до нього не лише політичні події, а й глибинні соціальні процеси, які визначали розвиток суспільства. Це, у свою чергу, сприяло більш комплексному розумінню

політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст., дозволивши розглядати його не ізольовано, а в контексті загальноєвропейських тенденцій.

Отже, переосмислення підходів до вивчення середньовічної історії у XX ст., пов'язане з діяльністю таких дослідників, як Отто Гінце, Марк Блок та Жорж Дюбі, сприяло переходу від вузько політичного аналізу до міждисциплінарного вивчення історичних процесів. Це дозволило глибше осмислити природу політичної влади у Священній Римській імперії та створило підґрунтя для сучасних досліджень у галузі медієвістики.

У другій половині XX – на початку XXI ст. з'являється низка праць, присвячених детальному аналізу політичної культури середньовічного суспільства. Важливе місце серед них займають дослідження Герд Альтгофф, який розглядає політичні відносини через призму символічної комунікації та ритуалів. У своїй роботі він доводить, що політична влада в імперії значною мірою базувалася на неформальних зв'язках і традиціях [43, с. 156].

Серед сучасних дослідників варто виділити Пітер Г. Вілсон, який підкреслює, що імперія була унікальним політичним утворенням, яке не можна оцінювати з позицій сучасної державності. Він зазначає: «Священна Римська імперія була не слабкою державою, а гнучкою політичною системою, здатною адаптуватися до змін» [49, с. 289].

У вітчизняній історіографії дослідження середньовічної Європи, зокрема проблем соціокультурного розвитку та специфіки політичних структур, пов'язані насамперед із працями Арон Гуревич. Його науковий доробок став важливим етапом у переосмисленні традиційних підходів до вивчення середньовіччя, оскільки дослідник відійшов від вузько політичної інтерпретації історичних процесів і звернувся до аналізу внутрішнього світу людини, її уявлень, цінностей та ментальних установок. У своїй фундаментальній праці «Категорії середньовічної культури» він розглядає середньовічне суспільство як цілісну культурну систему, в якій політичні інститути формуються під впливом специфічного світогляду та колективних уявлень.

Особливу увагу дослідник приділяє таким категоріям, як час, простір, право, влада, які, на його думку, мали принципово інше значення для середньовічної людини порівняно з сучасністю. Це, у свою чергу, визначало специфіку політичної організації суспільства. Як зазначає А. Гуревич, «уявлення про владу в середньовіччі не можна зводити лише до інституційних форм, оскільки вони глибоко вкорінені у свідомості та культурних традиціях суспільства» [10, с. 134]. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти природу політичних процесів у Священній Римській імперії, де формальні механізми управління тісно переплітalися з традиціями, символами та ритуалами.

Крім того, праці А. Гуревича сприяли утвердженню міждисциплінарного підходу в історичних дослідженнях, що передбачає використання методів соціології, культурології та антропології. Це дало змогу розширити уявлення про середньовічне суспільство як багатовимірну систему, у якій політичні процеси не можуть розглядатися ізольовано від соціального та культурного контексту.

Вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки зробила також Наталія Яковенко, яка у своїх працях значну увагу приділяє осмисленню європейського історичного процесу та місця України в ньому. Її дослідження, зокрема «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття», відзначаються широким використанням порівняльного підходу, що дозволяє розглядати розвиток українських земель у контексті загальноєвропейських тенденцій.

Хоча безпосередньо проблематика Священної Римської імперії не є центральною у наукових зацікавленнях Н. Яковенко, її праці мають важливе методологічне значення для дослідження середньовічної історії. Вона підкреслює, що розвиток європейських держав у середньовіччі відбувався нерівномірно та залежав від комплексу політичних, соціальних і культурних чинників. Особливу увагу дослідниця звертає на роль еліт, станових відносин та правових традицій у формуванні державності.

Застосування підходів, запропонованих Н. Яковенко, дозволяє розглядати політичний розвиток Німеччини у XII–XIII ст. не ізольовано, а в ширшому європейському контексті, враховуючи спільні риси та відмінності у розвитку різних регіонів. Її роботи сприяють формуванню цілісного уявлення про середньовічну Європу як складну систему взаємопов'язаних політичних утворень.

Аналіз історіографії свідчить, що науковці приділяли значну увагу політичній історії Німеччини XII–XIII ст., однак їхні підходи суттєво відрізняються. Традиційна історіографія акцентувала увагу на ролі імператорської влади, тоді як сучасні дослідження розглядають політичні процеси більш комплексно, враховуючи соціальні, культурні та ментальні чинники.

Водночас залишається низка дискусійних питань, зокрема: ступінь централізації Священної Римської імперії; роль імператора у політичній системі; причини та наслідки політичної децентралізації; значення міст і князівств у формуванні політичної структури.

Таким чином, історіографія проблеми є достатньо розробленою, проте потребує подальшого узагальнення та систематизації, особливо з урахуванням сучасних методологічних підходів. Це створює підґрунтя для комплексного дослідження політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. та його осмислення у контексті шкільної історичної освіти.

1.2. Характеристика джерельної бази дослідження

Джерельна база дослідження політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. є різноманітною за походженням, змістом і ступенем інформативності, що зумовлює необхідність її комплексного та критичного аналізу. Особливості функціонування Священної Римської імперії, зокрема поєднання елементів централізованої влади з феодальною роздробленістю, відобразилися у специфіці джерел, які мають як офіційний, так і наративний характер. Це

дозволяє дослідити політичні процеси не лише через формальні акти влади, але й через їх сприйняття сучасниками.

У сучасній історичній науці прийнято класифікувати джерела на кілька основних груп: актові (документальні), наративні, правові, епістолярні, а також археологічні матеріали та дані допоміжних історичних дисциплін. Такий підхід забезпечує комплексне бачення політичного розвитку імперії.

Провідне місце серед джерел займають актові документи – імператорські грамоти, дипломи, привілеї, хартії, які відображають практичну діяльність влади та юридичне оформлення політичних відносин. Вони дають змогу простежити механізми взаємодії між імператором і територіальними князями, а також процеси розширення прав міст. Значення таких джерел підкреслював Отто Гінце, який наголошував, що саме через аналіз актового матеріалу можна реконструювати реальну структуру влади та її функціонування [46, с. 52].

Особливе значення серед актових джерел мають документи періоду правління династії Гогенштауфенів, які дають змогу простежити еволюцію імператорської влади та трансформацію політичних відносин у межах Священної Римської імперії. Йдеться насамперед про імператорські дипломи, привілеї, хартії та підтверджувальні грамоти, що видавалися від імені правителів і мали юридичну силу. Вони відображають не лише формальні аспекти державного управління, але й реальні механізми взаємодії між імператором і територіальними елітами.

Зокрема, акти часу правління Фрідріха I Барбаросси та Фрідріха II демонструють поступове розширення прав князів, єпископів і міст. У цих документах фіксується надання судових, податкових, адміністративних привілеїв, що фактично означало передачу частини владних повноважень на місцевий рівень. Як підкреслює Петер Морав, імператорська влада у цей період дедалі більше спиралася на компроміс із регіональними елітами, що сприяло формуванню «поліцентричної» структури імперії [48, с. 214].

У цьому контексті важливими є також такі нормативні акти, як *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis* (1220) та *Statutum in favorem*

principum (1232), видані за правління Фрідріха II. Вони закріплювали широкі права князів, зокрема у сфері судочинства, карбування монети, будівництва укріплень, що значно обмежувало централізовану владу імператора. Як зазначає український дослідник Олександр Головко, подібні акти стали юридичною основою політичної децентралізації німецьких земель і визначили специфіку подальшого розвитку імперії [9, с. 97].

Таким чином, актові джерела не лише відображають адміністративну діяльність імператорської влади, але й дозволяють простежити глибинні трансформації політичної системи, пов'язані з перерозподілом владних повноважень.

Важливу групу джерел становлять правові пам'ятки, які відображають норми та принципи організації середньовічного суспільства. Серед них особливе місце займає «Саксонське зерцало» – одна з найвідоміших збірок звичаєвого права XIII ст., створена Ейке фон Репковом. Цей документ є унікальним джерелом, що поєднує елементи правової практики, соціальних норм і політичних уявлень тогочасного суспільства.

У «Саксонському зерцалі» детально регламентуються відносини між різними соціальними станами, визначаються права та обов'язки феодалів, васалів, селян, а також окреслюється система судочинства. Значна увага приділяється питанню влади, її легітимності та межам повноважень правителів. Як наголошував Генріх Міттайс, правові джерела такого типу є надзвичайно цінними, оскільки відображають не лише формальні норми, але й глибинні уявлення суспільства про справедливість, порядок і владу [47, с. 118].

Українські дослідники також звертають увагу на значення правових пам'яток для розуміння політичних процесів. Зокрема, Наталія Яковенко підкреслює, що середньовічне право було тісно пов'язане із соціальною структурою суспільства та відображало становий характер політичної організації [41, с. 156]. Це дозволяє розглядати «Саксонське зерцало» не лише як юридичний текст, але і як важливе джерело з історії політичної культури.

Не менш важливими є наративні джерела, зокрема хроніки, літописи та історичні оповіді, які відіграють ключову роль у реконструкції політичної історії Німеччини XII–XIII ст. Вони містять інформацію про найважливіші події епохи – боротьбу між імператором і папством, конфлікти між династіями, внутрішньополітичні суперечності, а також діяльність окремих правителів.

Серед таких джерел особливе місце займають хроніки Оттона Фрейзінгського, який був не лише істориком, але й безпосереднім учасником політичного життя. Його праці, зокрема «Діяння імператора Фрідріха», містять цінні відомості про політичну діяльність Гогенштауфенів і відображають офіційну імперську позицію. Як зазначає Герд Альтгофф, подібні джерела є важливими для розуміння не лише подій, але й політичної культури, оскільки вони передають систему цінностей і уявлень правлячої еліти [43, с. 143].

Водночас наративні джерела потребують критичного підходу. Як підкреслював Марк Блок, автори середньовічних хронік часто були пов’язані з певними політичними колами, що впливало на їхню інтерпретацію подій. Тому аналіз таких джерел має враховувати їхню суб’єктивність, ідеологічну спрямованість та контекст створення [44, с. 79].

Таким чином, актові, правові та наративні джерела у своїй сукупності дозволяють всебічно дослідити політичний розвиток Німеччини у XII–XIII ст. Їх комплексне використання забезпечує глибоке розуміння як формальних механізмів влади, так і неформальних аспектів політичного життя середньовічного суспільства.

Водночас, як зазначав Марк Блок, наративні джерела потребують критичного підходу, оскільки вони відображають не лише факти, але й світогляд автора, його політичні симпатії та уявлення про суспільство [44, с. 73]. Саме тому їх аналіз має здійснюватися з урахуванням контексту створення та авторської позиції.

Окрему групу джерел становлять епістолярні матеріали — листування між правителями, духовними особами та представниками аристократії. Вони дозволяють глибше зрозуміти характер політичних відносин, дипломатичні

контакти та неформальні зв’язки. Герд Альтгофф підкреслював, що політична система середньовічної імперії значною мірою ґрунтувалася саме на особистих зв’язках, взаємних зобов’язаннях і ритуалах [43, с. 167].

Археологічні джерела доповнюють письмові свідчення, дозволяючи відтворити матеріальні аспекти політичного життя. Дослідження замків, укріплень, міських центрів дають змогу оцінити рівень розвитку політичних структур і ступінь їх автономії.

Важливу роль у дослідженні джерельної бази відіграють також допоміжні історичні дисципліни, зокрема дипломатика, палеографія, сфрагістика та нумізматика. Вони дозволяють встановити автентичність документів, уточнити їх датування та дослідити символіку влади. Петер Морав наголошував, що лише комплексний підхід до аналізу джерел дає змогу адекватно реконструювати політичну систему Священної Римської імперії [48, с. 211].

Отже, джерельна база дослідження є різноплановою та включає як письмові, так і матеріальні джерела. Їх комплексне використання дозволяє глибше зрозуміти особливості політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст., а також створює надійну основу для подальшого історичного та методичного аналізу.

1.3. Методологічні підходи та теоретичні засади дослідження політичного розвитку Німеччини XII–XIII ст.

Дослідження політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. ґрунтується на використанні сучасних методологічних підходів, які забезпечують комплексне та об’єктивне вивчення історичних процесів. Складність політичної системи Священної Римської імперії, поєднання в ній різнорівневих владних структур, а також специфіка джерельної бази зумовлюють необхідність застосування міждисциплінарного підходу, що поєднує історичні, соціологічні, правові та культурологічні методи аналізу.

Одним із базових є принцип історизму, який передбачає розгляд політичних явищ у конкретно-історичних умовах їх виникнення та розвитку. Застосування цього принципу дозволяє уникнути анахронізмів і оцінювати політичну систему Священної Римської імперії не з позицій сучасної державності, а з урахуванням особливостей середньовічного суспільства. Як наголошує Петер Вілсон, імперію слід розглядати як унікальну політичну модель, що функціонувала за власними принципами і не відповідала класичним уявленням про централізовану державу [49, с. 302].

Важливе місце у дослідженні займає системний підхід, який дозволяє розглядати політичну організацію імперії як цілісну структуру, що складається з взаємопов'язаних елементів – імператорської влади, князівств, міст, церковних інституцій. Такий підхід дає змогу виявити механізми взаємодії між різними рівнями влади та зрозуміти причини політичної децентралізації. Значення системного аналізу підкреслював Петер Морав, який розглядав імперію як «відкриту конституційну систему», що постійно змінювалася під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників [48, с. 219].

Історико-генетичний метод посідає важливе місце у дослідженні політичного розвитку Німеччини XII–XIII ст., оскільки він дозволяє простежити не лише окремі події, але й довготривалі процеси формування та трансформації політичних інститутів. Застосування цього методу дає змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки між різними етапами розвитку імператорської влади, а також визначити чинники, що впливали на зміну її ролі в політичній системі Священної Римської імперії.

Зокрема, завдяки історико-генетичному підходу можна прослідкувати еволюцію імператорської влади від відносно сильної позиції в період правління ранніх Гогенштауфенів до поступового її обмеження у XIII ст. Аналіз актових і наративних джерел свідчить, що імператори, прагнучи забезпечити підтримку з боку князів, змушені були надавати їм численні привілеї, що призводило до зростання політичної автономії регіонів. Це, у свою чергу, сприяло

формуванню поліцентричної моделі державності, у якій влада була розподілена між різними суб’єктами.

Як зазначав Генріх Міттайс, розвиток державності у середньовічній Німеччині не мав лінійного характеру, а відзначався нерівномірністю та залежністю від комплексу чинників – правових традицій, соціальної структури, політичних інтересів еліт [47, с. 134]. Учений підкреслював, що саме правові норми та звичаї визначали межі влади імператора і водночас створювали умови для посилення позицій князів. Таким чином, історико-генетичний метод дозволяє розглядати політичний розвиток не як сукупність ізольованих подій, а як складний процес взаємодії різних факторів, що змінювалися у часі.

Доповненням до цього підходу є історико-порівняльний метод, який дає можливість зіставити політичний розвиток Німеччини з іншими європейськими державами того часу, насамперед Францією та Англією. Використання цього методу дозволяє виявити як загальні тенденції розвитку феодального суспільства, так і специфічні особливості функціонування Священної Римської імперії.

Порівняльний аналіз показує, що на відміну від Франції, де в XII–XIII ст. відбувався процес централізації влади навколо королівської династії Капетингів, або Англії, де формувалися передумови становлення станово-представницької монархії, у Німеччині спостерігалася протилежна тенденція — посилення політичної роздробленості. Це пояснюється як особливостями історичного розвитку, так і специфікою політичної системи імперії, у якій імператорська влада не мала достатніх ресурсів для встановлення жорсткого контролю над усіма територіями.

На цю особливість звертав увагу Марк Блок, який підкреслював, що феодальні відносини в різних регіонах Європи розвивалися неоднаково, що безпосередньо впливало на характер політичної організації держав [44, с. 121]. Він зазначав, що у Франції та Англії феодальні зв’язки поступово трансформувалися у більш централізовані форми влади, тоді як у Німеччині

вони зберігали свою децентралізовану природу, що зумовило інший шлях політичного розвитку.

Застосування історико-порівняльного методу також дозволяє глибше зрозуміти причини відмінностей у розвитку державних інституцій. Зокрема, важливу роль відігравали географічні, економічні та соціальні чинники, а також рівень розвитку міст і торгівлі. У Німеччині значна кількість сильних територіальних князівств і вільних міст сприяла збереженню політичної автономії на місцевому рівні, що ускладнювало процес централізації.

Значного поширення у сучасній історичній науці набув антропологічний підхід, який передбачає вивчення історії не лише як послідовності подій або діяльності політичних інституцій, а як складного процесу, що відображає людський досвід, систему уявлень, цінностей і моделей поведінки. У межах цього підходу особлива увага приділяється ментальності, символічним формам комунікації, ритуалам і традиціям, які визначали функціонування влади у середньовічному суспільстві. Такий підхід дозволяє відійти від формального аналізу політичних структур і зосередитися на глибинних механізмах їх дії.

Використання антропологічного підходу є особливо продуктивним при дослідженні Священної Римської імперії, оскільки її політична система значною мірою ґрунтувалася не на чітко кодифікованих нормах, а на традиціях, звичаях і символічних практиках. Влада імператора та князів реалізовувалася не лише через юридичні акти, але й через публічні дії, що мали символічне значення і сприймалися сучасниками як прояв легітимності влади.

У цьому контексті важливими є дослідження Герда Альтгоффа, який детально проаналізував політичну культуру середньовічної Німеччини. Він доводив, що політична комунікація в імперії значною мірою здійснювалася через символічні дії – обряди примирення, васальні клятви, публічні церемонії, жести покори або демонстрації влади. Такі ритуали виконували функцію регулювання політичних відносин і слугували засобом досягнення компромісу між різними суб’єктами влади. Як зазначає дослідник, подібні практики були не

менш важливими, ніж формальні правові механізми, оскільки саме вони забезпечували стабільність політичної системи [43, с. 178].

Антропологічний підхід також дозволяє пояснити, чому у Священній Римській імперії не сформувалася жорстка централізована влада. Оскільки політичні відносини базувалися на особистих зв'язках, честі, взаємних зобов'язаннях і традиціях, імператор не міг діяти виключно як носій абстрактної державної влади – він був учасником складної системи соціальних взаємодій, у якій значну роль відігравали неформальні чинники.

Тісно пов'язаний із антропологічним підходом метод соціокультурного аналізу, який передбачає розгляд політичних процесів у нерозривному зв'язку з культурними та соціальними умовами їх існування. Застосування цього методу дозволяє виявити, як саме соціальна структура суспільства, система цінностей і колективні уявлення впливали на формування політичних інститутів.

Важливе значення у розвитку цього підходу мають праці Арона Гуревича, який наголошував, що політичні інститути середньовіччя не можуть бути адекватно зрозумілі без урахування ментальних уявлень людей, їхнього сприйняття влади, права та соціального порядку. Він підкреслював, що середньовічна людина сприймала світ інакше, ніж сучасна, а отже, і політичні структури функціонували за іншими принципами [10, с. 142].

Зокрема, уявлення про владу у середньовічному суспільстві мали сакральний характер: імператор розглядався не лише як політичний лідер, але і як носій божественної влади, що надавало його діям особливого значення. Водночас система васалітету передбачала взаємні обов'язки між сюзереном і васалом, що формувало специфічну модель політичних відносин, засновану на особистій відданості та честі.

Соціокультурний підхід також дозволяє пояснити стійкість політичної децентралізації у Німеччині. Оскільки місцеві еліти мали власні традиції, правові норми та культурні особливості, вони прагнули зберігати автономію і не підпорядковуватися централізованій владі. Це створювало умови для

формування багаторівневої політичної системи, у якій різні центри влади співіснували та взаємодіяли між собою.

Крім того, застосування соціокультурного аналізу дає змогу розглядати політичні конфлікти не лише як боротьбу за владу, але і як зіткнення різних систем цінностей і уявлень. Наприклад, конфлікт між імператором і папством можна інтерпретувати не лише як політичне протистояння, але й як боротьбу за духовне лідерство і право визначати моральні засади суспільства.

У вітчизняній історичній науці значного поширення набув також цивілізаційний підхід, який передбачає розгляд історичних процесів у широкому контексті розвитку європейської цивілізації як цілісного культурно-історичного простору. На відміну від вузько політичного чи подієвого аналізу, цей підхід орієнтований на виявлення довготривалих тенденцій розвитку суспільства, взаємодії різних сфер життя – політичної, соціальної, культурної, правової – та їхнього впливу на формування державних інституцій.

Застосування цивілізаційного підходу дозволяє розглядати політичний розвиток Німеччини у XII–XIII ст. не ізольовано, а як складову загальноєвропейського історичного процесу. У цьому контексті особливого значення набуває порівняння різних моделей державності, що існували у середньовічній Європі, а також аналіз спільних рис і відмінностей у їх розвитку. Такий підхід сприяє глибшому розумінню специфіки Священної Римської імперії, яка поєднувала елементи універсальної імперської ідеї з реальною політичною децентралізацією.

Важливий внесок у розробку цього підходу зробила Наталія Яковенко, яка підкреслює, що розвиток середньовічних держав визначався не лише політичними чинниками, але й комплексом культурних традицій, соціальних відносин та правових норм, що формували специфіку кожного регіону [41, с. 163]. Дослідниця звертає увагу на те, що європейська цивілізація середньовіччя була неоднорідною, і різні її частини розвивалися за власними траєкторіями, зберігаючи водночас певну спільність культурних і правових засад.

У цьому контексті політичний розвиток Німеччини можна розглядати як один із варіантів реалізації загальноєвропейської моделі феодальної державності. З одного боку, для неї були характерні спільні риси, такі як васально-ленні відносини, становий характер суспільства, значна роль церкви у політичному житті. З іншого боку, специфіка імперської організації влади, відсутність чіткої централізації та значна автономія територіальних утворень визначили особливий шлях розвитку німецьких земель.

Цивілізаційний підхід також дозволяє враховувати вплив культурних факторів на політичні процеси. Зокрема, важливу роль відігравали уявлення про владу як сакральне явище, традиції легітимації правителів, правові норми, що регулювали відносини між різними соціальними групами. Усе це формувало своєрідну політичну культуру, яка визначала характер функціонування державних інституцій.

Застосування джерелознавчого аналізу є необхідною умовою для об’єктивного відтворення історичних подій, оскільки більшість джерел середньовічного періоду мають суб’єктивний характер і відображають позицію певних соціальних або політичних груп. Як підкреслює Арон Гуревич, історик повинен не лише використовувати джерела, але й критично осмислювати їх, враховуючи специфіку середньовічного мислення та особливості сприйняття реальності [10, с. 148].

Джерелознавчий аналіз включає кілька етапів: встановлення автентичності документа, визначення його походження та умов створення, аналіз змісту, а також виявлення можливих упереджень або ідеологічних впливів. Особливо важливим є зіставлення різних джерел між собою, що дозволяє уточнити інформацію та уникнути однобічності у висновках.

Крім того, у дослідженні застосовуються такі спеціально-історичні методи, як текстологічний аналіз, що дозволяє дослідити структуру та зміст письмових джерел, а також метод історичної реконструкції, який дає змогу відтворити політичні процеси на основі фрагментарних даних. Важливим є

також використання міждисциплінарних підходів, що поєднують історичний аналіз із досягненнями суміжних наук.

Таким чином, методологічна база дослідження є комплексною та включає різні підходи і методи, що взаємодоповнюють один одного. Їх застосування дозволяє всебічно проаналізувати політичний розвиток Німеччини у XII–XIII ст., враховуючи як інституційні, так і соціокультурні аспекти, що, у свою чергу, створює науково обґрунтовану основу для подальшого методичного осмислення теми у шкільному курсі історії.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК НІМЕЧЧИНИ У XII–XIII СТ.

2.1. Особливості державного устрою Священної Римської імперії

Політичний розвиток Німеччини у XII – XIII ст. відбувався в межах Священної Римської імперії – складного політичного утворення, яке поєднувало риси універсальної монархії та феодальної роздробленості. Формально імперія виступала як спадкоємиця Римської імперії та претендувала на роль наддержавного об'єднання християнського світу, проте її реальний політичний устрій суттєво відрізнявся від класичних централізованих держав. Вона не мала чітко визначених меж єдиної державності у сучасному розумінні, а її територія складалася з численних земель, що перебували у різних формах підпорядкування імператорській владі.

Її специфіка полягала передусім у відсутності чітко централізованої системи управління. На відміну від Франції чи Англії, де в цей період активно формувався єдиний адміністративний апарат і посилювалася влада монарха, у Священній Римській імперії централізаційні процеси розвивалися значно повільніше і не мали завершеного характеру. Імператорська влада залишалася обмеженою як політично, так і інституційно, оскільки значна частина реальних управлінських функцій перебувала в руках місцевих правителів. Це створювало ситуацію, коли формальна верховна влада поєднувалася з фактичною політичною автономією регіонів.

Імперія являла собою багаторівневу політичну структуру, що включала різні рівні влади та різноманітні політичні суб'єкти. До них належали імператор, світські князі, духовні ієрархи, а також міські громади, які поступово набували політичної ваги. Кожен із цих елементів мав власні повноваження та інтереси, що формувало складну систему взаємодії. Влада не концентрувалася в одному центрі, а розподілялася між різними політичними силами, які були змушені постійно взаємодіяти між собою [49, с. 320].

Така структура формувалася історично, у процесі тривалого розвитку феодальних відносин. Земельна власність і васальні зв'язки відігравали ключову роль у формуванні політичної організації суспільства. Відносини між

імператором і князями, як і між самими князями, будувалися на основі особистих зобов'язань, договорів і традицій, а не виключно на формалізованих правових нормах. Це зумовлювало гнучкість політичної системи, але водночас робило її менш стабільною та більш залежною від конкретних історичних обставин [44; 47].

Взаємодія між різними суб'єктами влади була однією з ключових рис політичного життя імперії. Вона відбувалася у формі переговорів, союзів, конфліктів і компромісів. Імператор змушений був враховувати інтереси князів і духовенства, оскільки без їхньої підтримки він не міг ефективно здійснювати владу. У свою чергу, місцеві правителі визнавали імператорську владу як джерело легітимності, але прагнули максимально зберегти власну незалежність.

Значна автономія територіальних утворень була характерною ознакою політичної системи імперії. Князівства, єпископства та міста мали власні органи управління, судові інституції та фінансові ресурси. Це сприяло формуванню поліцентричної моделі влади, у якій існувало кілька центрів впливу, що діяли паралельно. Така модель забезпечувала певну рівновагу між різними політичними силами, але водночас ускладнювала проведення єдиної державної політики.

Важливу роль у цій системі відігравали також міста, які у XII–XIII ст. переживали період активного розвитку. Вони поступово здобували самоврядування і ставали важливими економічними та політичними центрами. Їхня участь у політичному житті посилювала різноманітність владних структур і сприяла ускладненню політичної системи імперії.

Однією з ключових характеристик державного устрою була універсалістська ідея імператорської влади. Імператор вважався верховним правителем християнського світу та спадкоємцем традицій Римської імперії. Проте ця ідеологічна модель не повністю відповідала політичній реальності, оскільки його влада була суттєво обмежена. Як зазначає Петер Вілсон, імператорська влада в імперії мала радше інтегративний, ніж домінуючий характер [49, с. 320].

Важливою особливістю політичної системи була виборність імператора, що формувала специфічний баланс сил. Залежність від князів, які брали участь у виборах, змушувала імператора постійно шукати компроміси та враховувати інтереси регіональних еліт. Це обмежувало можливості централізації та сприяло збереженню автономії окремих територій.

Територіальні князівства відігравали провідну роль у політичному житті імперії. Вони мали власні органи управління, судову систему та значні економічні ресурси, що фактично робило їх напівсамостійними політичними утвореннями. У XII–XIII ст. ця тенденція лише посилювалася, зокрема через надання князям привілеїв з боку імператорської влади. У цьому контексті Генріх Міттайс підкреслював, що розвиток німецької державності відбувався через зміцнення регіональних владних центрів, а не через їх підпорядкування єдиному центру [47, с. 155].

Важливе місце у структурі Священної Римської імперії посідали церковні інституції, які поєднували у своїй діяльності як духовні, так і світські функції. Це було зумовлено особливостями середньовічного суспільства, де церква виступала не лише релігійною організацією, але й важливим політичним та економічним чинником. Єпископи та абати володіли значними земельними маєтностями, мали власні адміністративні структури та здійснювали судочинство на підпорядкованих їм територіях, що фактично робило їх повноправними учасниками політичного життя імперії.

Особливістю становища духовних феодалів було те, що вони не передавали свої володіння у спадок, а отже, їхня влада формально залежала від імператора або вищої церковної ієрархії. Саме це у попередні століття дозволяло імператорам активно використовувати церковні інституції як опору своєї влади, призначаючи на єпископські посади лояльних осіб. Така практика сприяла зміцненню імператорського впливу, оскільки духовні особи, на відміну від світських князів, не створювали династичних центрів влади.

Однак ситуація суттєво змінилася після боротьби за інвеституру, яка стала переломним моментом у взаємовідносинах між імператорською владою

та церквою. У результаті цього конфлікту було обмежено право імператора безпосередньо призначати єпископів, що посилило автономію церковних структур. Водночас це не призвело до повного усунення духовенства з політичного життя – навпаки, вони зберегли свій вплив і продовжували відігравати важливу роль у державному управлінні.

У XII–XIII ст. єпископи та абати залишалися активними учасниками політичних процесів. Вони брали участь у імперських зборах, виконували дипломатичні функції, виступали посередниками у конфліктах між імператором і світськими князями. Їхнє становище дозволяло їм поєднувати інтереси церкви та держави, що робило їх важливими фігурами у системі влади. Крім того, духовні правителі часто контролювали стратегічно важливі території, що підсилювало їхній політичний вплив.

Взаємодія між імператором і церквою залишалася одним із ключових чинників політичної стабільності імперії. Попри періодичні конфлікти, обидві сторони були зацікавлені у співпраці, оскільки це забезпечувало збереження існуючого порядку. Імператор потребував підтримки духовенства для легітимації своєї влади, тоді як церква була зацікавлена у збереженні своїх привілеїв і впливу в межах імперії.

Водночас ця взаємодія не була однозначною і часто супроводжувалася суперечностями. Різні політичні інтереси, боротьба за вплив і ресурси, а також питання юрисдикції між світською і духовною владою створювали підґрунтя для конфліктів. Проте саме баланс між цими двома силами дозволяв підтримувати відносну рівновагу у складній політичній системі Священної Римської імперії.

Суттєвий вплив на політичний розвиток імперії мав також розвиток міст. У XII–XIII ст. міста поступово здобували самоврядування, що сприяло формуванню нових центрів економічної та політичної сили. Імперські міста, які підпорядковувалися безпосередньо імператору, відігравали особливу роль у балансі владних відносин. Як зазначає Георг Дюбі, зростання ролі міст стало одним із чинників трансформації середньовічного суспільства [45, с. 210].

Ще однією характерною рисою імперії була відсутність єдиного адміністративного центру. Імператор не мав постійної столиці, а його влада реалізовувалася через систему особистих контактів і політичних домовленостей. Це сприяло збереженню політичної гнучкості, але водночас ускладнювало процес централізації. Герд Альтгофф звертає увагу на те, що значну роль у функціонуванні влади відігравали неформальні механізми — ритуали, символічні дії та особисті зв'язки [43, с. 158].

У вітчизняній історіографії підкреслюється, що Священна Римська імперія була унікальним політичним утворенням, яке не можна оцінювати за критеріями централізованих держав. Наталія Яковенко зазначає, що її розвиток визначався поєднанням політичних, соціальних і культурних чинників, що формували складну і багаторівневу систему влади [41, с. 175].

Отже, державний устрій Священної Римської імперії у XII–XIII ст. формувався на поєднанні двох взаємопов'язаних, але певною мірою суперечливих тенденцій: з одного боку — збереження імперської ідеї універсальної влади, а з іншого — реальної політичної децентралізації. Імператор залишався символом єдності держави та носієм верховної влади, однак його можливості впливу на окремі території були обмеженими.

Виборний характер імператорської влади, значна автономія князівств, активна участь церковних інституцій у політичному житті та поступове зростання ролі міст зумовлювали формування поліцентричної моделі державного устрою. У межах цієї системи різні суб'єкти влади не лише співіснували, але й постійно взаємодіяли між собою, впливаючи на загальний політичний розвиток.

Така організація влади суттєво відрізнялася від централізованих монархій Західної Європи, де відбувалося посилення королівської влади та формування єдиних державних інституцій. У Священній Римській імперії натомість утвердилася модель, заснована на балансі між центральною владою та регіональними політичними силами. Саме ця специфіка визначила особливий

шлях розвитку німецьких земель у середньовічний період і мала тривалий вплив на їхню подальшу історію.

2.2. Роль імператорської влади та її взаємовідносини з князями

Імператорська влада у Священній Римській імперії XII–XIII ст. формально займала провідне місце у політичній системі, виступаючи символом єдності держави та носієм верховної влади. Імператор розглядався як спадкоємець римських традицій державності та гарант християнського порядку, що надавало його владі особливого, сакралізованого характеру. Його статус підкріплювався не лише політичними функціями, але й ідеологічним уявленням про імперію як універсальне утворення, покликане об'єднувати різні землі та народи під єдиною владою. Саме тому імператор відігравав важливу роль у забезпеченні формальної цілісності держави та виступав арбітром у міжусобних конфліктах.

Водночас реальний зміст імператорської влади значною мірою визначався складною системою взаємовідносин із територіальною знаттю, передусім князями, які володіли значними політичними та економічними ресурсами. Князі контролювали великі земельні володіння, мали власні військові сили та адміністративні структури, що забезпечувало їм фактичну самостійність у вирішенні внутрішніх питань. У цих умовах імператор не міг здійснювати владу одноосібно, а змушений був діяти у межах постійної взаємодії з регіональними правителями, враховуючи їхні інтереси та політичні амбіції [47].

Така ситуація зумовлювала специфіку функціонування імператорської влади, яка була значною мірою обмеженою і залежною від підтримки інших суб'єктів політичної системи. Влада імператора реалізовувалася не через розгалужений адміністративний апарат, а через систему особистих зв'язків, васальних зобов'язань і політичних домовленостей. Це вимагало від нього

постійного пошуку компромісів, укладення союзів та підтвердження лояльності з боку князів.

Таким чином, імператорська влада у Священній Римській імперії не була абсолютною у традиційному розумінні, а функціонувала як елемент складної політичної системи, у якій поєднувалися формальне верховенство та фактична обмеженість повноважень. Це створювало особливу модель державного управління, що ґрунтувалася на балансі сил і взаємозалежності між центральною владою та регіональними політичними елітами.

Однією з ключових особливостей імператорської влади була її виборність, що істотно впливало на характер політичних відносин у державі. Обрання імператора залежало від волі князів, що робило його владу певною мірою похідною від їхньої підтримки. Це формувало систему взаємозалежності, у межах якої імператор не міг діяти незалежно від політичної еліти.

У XII–XIII ст. взаємовідносини між імператором і князями будувалися на основі поєднання формальних правових норм і неформальних політичних практик. Князі виступали як самостійні правителі своїх територій, які визнавали імператора, але не підпорядковувалися йому безпосередньо у всіх питаннях. Це створювало складну систему політичної взаємодії, у межах якої важливу роль відігравали переговори, союзи та домовленості. Герд Альтгофф підкреслює, що політична комунікація у цей період часто здійснювалася через символічні дії та ритуали, які закріплювали досягнуті угоди [43, с. 162].

Значний вплив на характер взаємовідносин мала практика надання привілеїв, яка широко використовувалася імператорами. З метою забезпечення підтримки князів імператори підтверджували або розширювали їхні права, що сприяло зміцненню позицій територіальної знаті. Особливо яскраво це проявилося у період правління династії Гогенштауфенів, коли імператорська влада, прагнучи посилити свої позиції, водночас змушена була йти на поступки князям. Як зазначає Петер Вілсон, така політика мала подвійний характер: вона забезпечувала короткострокову підтримку, але у довгостроковій перспективі сприяла децентралізації [49, с. 329].

Взаємовідносини між імператором і князями також визначалися системою васально-ленних зв’язків, що становила основу політичної організації середньовічного суспільства. Ця система передбачала встановлення особистих відносин залежності між сюзереном і васалом, які закріплювалися через обряд оммажу та супроводжувалися взаємними обов’язками. Князі як васали імператора зобов’язувалися надавати військову допомогу, підтримувати його у політичних справах і визнавати його верховенство, тоді як імператор гарантував їм володіння ленами, захист і підтвердження їхніх прав та привілеїв. Таким чином, формально ця система створювала ієрархічну модель влади, у межах якої імператор займав найвище становище [44; 47].

Однак у реальній політичній практиці васально-ленні відносини не мали жорстко фіксованого характеру і часто змінювалися залежно від конкретної історичної ситуації. Особистий характер цих зв’язків робив їх значною мірою гнучкими: вірність могла переглядатися, союзи — переукладатися, а зобов’язання — виконуватися вибірково. Князі нерідко діяли, виходячи з власних інтересів, і могли як підтримувати імператора, так і виступати проти нього, якщо це відповідало їхнім політичним цілям. У таких умовах формальна система васалітету не гарантувала стабільності, а, навпаки, створювала підґрунтя для постійних змін у балансі сил.

Гнучкість васально-ленних відносин особливо проявлялася у періоди політичної нестабільності, коли послаблення центральної влади відкривало можливості для посилення регіональних правителів. Князі могли розширювати свої повноваження, зміцнювати контроль над територіями та поступово трансформувати свої володіння у фактично незалежні політичні одиниці. У свою чергу, імператор, не маючи достатніх ресурсів для прямого впливу, змушений був покладатися на переговори, компроміси та систему привілеїв, щоб утримати їхню лояльність.

Важливим механізмом взаємодії між імператором і князями були імперські збори, які виконували функцію політичного узгодження інтересів. Саме на таких зібраннях вирішувалися ключові питання державного

управління, що свідчить про колегіальний характер прийняття рішень. Це ще раз підтверджує, що імператорська влада не була абсолютною, а функціонувала у межах системи колективної політичної взаємодії.

У вітчизняній історіографії також підкреслюється, що імператорська влада у Німеччині не змогла трансформуватися у повноцінний централізований інститут, подібний до монархій Західної Європи, передусім через стійкі та впливові позиції регіональної знаті. Територіальні князі володіли значними матеріальними ресурсами, контролювали адміністративні й судові механізми на місцях, а також мали власні політичні інтереси, що не завжди збігалися з імперськими. У таких умовах будь-які спроби посилення центральної влади натикалися на необхідність врахування позиції місцевих еліт, що обмежувало можливості імператора для проведення послідовної централізаційної політики.

Зокрема, Наталія Яковенко наголошує, що розвиток німецьких земель у середньовічний період відбувався в умовах постійного балансу між центральною владою та регіональними політичними силами, що зумовлювало специфічний характер державності [41, с. 182]. Такий баланс не був сталим — він змінювався залежно від політичної ситуації, сили конкретного імператора та рівня консолідації князівської влади. В одних випадках імператору вдавалося тимчасово зміцнити свої позиції, спираючись на підтримку частини знаті або церкви, в інших — ініціатива переходила до князів, які використовували ситуацію для розширення власних прав і привілеїв.

Особливістю цієї системи було те, що децентралізація не означала повного розпаду політичної єдності. Імперія зберігала спільні інституційні та правові засади, а імператор залишався важливим елементом легітимації влади. Водночас реальне управління здійснювалося на рівні окремих територій, де формувалися власні політичні центри. Це створювало своєрідну багаторівневу модель державності, у якій співіснували різні рівні влади та різні форми політичної організації.

Отже, імператорська влада у Священній Римській імперії XII–XIII ст. функціонувала у складній системі взаємовідносин із князями, що визначало її

специфічний характер. У результаті сформувалася політична модель, заснована не на жорсткій ієрархії та підпорядкуванні, а на компромісі, взаємних поступках і балансі інтересів між різними суб'єктами влади. Саме така модель визначала особливості функціонування Священної Римської імперії та суттєво вплинула на подальший розвиток німецьких земель, закріпивши їхню політичну роздробленість і водночас забезпечивши збереження певної форми імперської єдності.

2.3. Політична децентралізація та її прояви у Німеччині XII–XIII ст.

Політична децентралізація була однією з визначальних рис розвитку німецьких земель у XII–XIII ст. і становила ключову характеристику функціонування Священної Римської імперії. Вона проявлялася у поступовому зміцненні регіональних центрів влади, розширенні повноважень територіальних князів та ослабленні можливостей імператора здійснювати ефективний контроль над усією територією держави. Такий процес не був одномоментним, а формувався впродовж тривалого часу під впливом політичних, соціально-економічних і правових чинників.

Однією з головних передумов політичної децентралізації у Німеччині XII–XIII ст. була специфіка феодальних відносин, які визначали не лише соціально-економічну, але й політичну організацію середньовічного суспільства. В основі цих відносин лежало панування земельної власності як головного джерела багатства та влади. Саме володіння землею забезпечувало можливість здійснювати управління, збирати доходи, утримувати військові сили та впливати на політичні процеси. У таких умовах політична влада не концентрувалася в руках одного центру, а розподілялася між численними власниками земель, що формувало передумови для існування розгалуженої системи локальних влад.

Розподіл земель між світськими та духовними феодалами призводив до формування великої кількості відносно самостійних політичних одиниць,

кожна з яких мала власну внутрішню структуру управління. Князі, які контролювали значні території, створювали власні адміністративні апарати, що забезпечували збір податків, організацію судочинства та підтримання порядку. Водночас вони володіли військовими ресурсами, які дозволяли їм не лише захищати свої володіння, але й вести активну політичну діяльність, включаючи участь у міжусобних конфліктах та боротьбі за вплив у межах імперії.

Особливістю становища князів було те, що їхня влада ґрунтувалася не лише на формальних правових нормах, але й на системі особистих зв'язків і васально-ленних відносин. Це створювало додаткову гнучкість у функціонуванні політичної системи, оскільки взаємовідносини між різними рівнями влади могли змінюватися залежно від конкретних обставин. У результаті формувалася ситуація, коли імператор формально залишався верховним правителем, але фактично значна частина управлінських функцій була зосереджена на рівні окремих територій.

Таке становище сприяло поступовому зміцненню позицій регіональних правителів і перетворенню їхніх володінь на відносно самостійні політичні утворення. Князі дедалі більше зосереджували у своїх руках ключові важелі влади, що дозволяло їм діяти незалежно від імператорського центру. Це не означало повного розриву з імперською владою, однак суттєво обмежувало її вплив і можливості прямого управління.

Як зазначає Генріх Міттайс, німецька державність у середньовіччі розвивалася не шляхом централізації, а через зміцнення територіальних владних структур [47, с. 158]. Це підкреслює, що децентралізація була не випадковим явищем, а закономірним результатом розвитку феодальних відносин, у межах яких саме локальні центри влади ставали основними носіями політичної сили.

Важливим чинником децентралізації була політика самих імператорів, які з метою забезпечення підтримки змушені були надавати або підтверджувати привілеї князям. У XII–XIII ст. ця практика набула системного характеру, що сприяло юридичному закріпленню прав територіальних правителів. Надання

імунітетів, судових і фінансових повноважень фактично виводило значну частину територій з-під прямого контролю імператорської влади. Петер Вілсон підкреслює, що така політика була вимушеним компромісом, який дозволяв імператорам утримувати владу, але водночас послаблював їхні позиції у довгостроковій перспективі [49, с. 335].

Окрему роль у процесах децентралізації відігравали правові механізми, які регулювали відносини між різними рівнями влади. У XII–XIII ст. відбувається активне оформлення норм, що закріплювали права князів, духовенства та міст. Такі правові пам'ятки, як «Саксонське зерцало», відображають уявлення тогочасного суспільства про розподіл влади та підтверджують значну автономію місцевих правителів. Генріх Міттайс звертав увагу на те, що подібні джерела не лише фіксували існуючі відносини, але й сприяли їх подальшому закріпленню [47, с. 162].

Важливим проявом децентралізації було також зростання ролі міст, які у цей період активно розвивалися як економічні та політичні центри. Багато з них здобували статус імперських міст, що підпорядковувалися безпосередньо імператору і отримували значні права самоврядування. Це створювало додатковий рівень політичної організації, який не підпорядковувався територіальним князям і водночас не був повністю інтегрований у централізовану систему влади. Георг Дюбі підкреслює, що розвиток міст суттєво змінював соціальну структуру суспільства і впливав на політичні процеси [45, с. 219].

Не менш важливим чинником була діяльність церковних інституцій, які володіли значними земельними ресурсами і мали власні політичні інтереси. Єпископства та абатства виступали як окремі центри влади, що додатково ускладнювало структуру політичної системи. Після боротьби за інвеституру їхня автономія зросла, що ще більше посилило процеси децентралізації.

Водночас децентралізація не означала повного розпаду політичної єдності. Священна Римська імперія зберігала спільні інституційні та правові засади, а імператор залишався важливим символом єдності. Політична система

функціонувала як сукупність взаємопов’язаних елементів, які перебували у стані постійної взаємодії. Герд Альтгофф зазначає, що ця взаємодія значною мірою ґрунтувалася на неформальних механізмах — особистих зв’язках, ритуалах і політичних домовленостях [43, с. 170].

У вітчизняній історіографії підкреслюється, що політична децентралізація німецьких земель у XII–XIII ст. була не проявом слабкості держави, а закономірним етапом її історичного розвитку. Такий підхід дозволяє відійти від спрощеного трактування імперії як «незавершеної» або «неефективної» державної моделі та розглядати її як особливий тип політичної організації, сформований під впливом конкретних історичних умов. Наталія Яковенко зазначає, що середньовічні держави розвивалися у тісному зв’язку з соціальною структурою суспільства, культурними традиціями та правовими уявленнями, що визначали характер влади і механізми її реалізації [41, с. 190]. У цьому контексті децентралізація постає не як відхилення від «норми», а як органічна риса розвитку, притаманна значній частині європейських країн у середньовіччі. Водночас у німецьких землях вона набула особливо виразного характеру, що було зумовлено поєднанням політичних, соціальних і правових чинників.

Таким чином, політична децентралізація у Німеччині XII–XIII ст. була результатом взаємодії цілого комплексу факторів, серед яких провідне місце посідали феодальні відносини, політика імператорів, правове оформлення владних повноважень, а також розвиток міст і церковних інституцій. Кожен із цих чинників не діяв ізольовано, а взаємодіяв з іншими, посилюючи загальну тенденцію до розподілу влади між різними політичними центрами. Унаслідок цього сформувалася поліцентрична модель державності, у якій імператорська влада співіснувала з владою князів, духовенства та міських громад. Саме ця модель визначила особливості політичного розвитку німецьких земель, закріпивши їхню структурну багатоманітність і вплинувши на подальший історичний шлях регіону.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

3.1. Місце теми у шкільній програмі та підручниках

Вивчення політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. у шкільному курсі історії України та всесвітньої історії займає важливе місце у структурі формування цілісного уявлення учнів про розвиток середньовічної Європи. Зазначена тема інтегрується у зміст навчального матеріалу, присвяченого історії Середньовіччя, зокрема у розділи, що розкривають особливості розвитку європейських держав, феодальних відносин та політичних інститутів. Її опрацювання сприяє формуванню в учнів системного розуміння специфіки державотворчих процесів у різних регіонах Європи та дозволяє здійснювати порівняльний аналіз політичного розвитку.

У чинних навчальних програмах для закладів загальної середньої освіти тема політичного розвитку Німеччини розглядається у межах курсу всесвітньої історії, зазвичай у 7 класі, під час вивчення розділу «Європа в добу Середньовіччя». Учні ознайомлюються з особливостями розвитку Священної Римської імперії, боротьбою за інвеституру, взаємовідносинами між імператором і папством, а також із процесами політичної децентралізації. При цьому тема здебільшого подається у контексті ширших політичних процесів середньовічної Європи, а не як окремий об’єкт вивчення [12, с. 118]. Це зумовлює необхідність для вчителя здійснювати додаткову структуризацію матеріалу, виокремлюючи ключові аспекти політичного розвитку німецьких земель.

Зміст теми спрямований на формування в учнів не лише системи фактичних знань про політичний розвиток Німеччини у XII–XIII ст., але й комплексу ключових та предметних компетентностей, передбачених сучасними освітніми стандартами. Йдеться насамперед про розвиток історичного мислення, здатності до аналізу та інтерпретації подій, а також уміння застосовувати здобуті знання у нових навчальних ситуаціях. Засвоєння теми має сприяти переходу від простого відтворення інформації до її усвідомленого

розуміння та критичного осмислення. Як зазначає О. Пометун, «компетентнісний підхід передбачає спрямування навчального процесу на формування здатності особистості успішно діяти в різних життєвих ситуаціях на основі набутих знань і досвіду» [17, с. 41]. Це повною мірою стосується й вивчення теми політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст.

Зокрема, учні повинні навчитися характеризувати особливості державного устрою Священної Римської імперії як складної політичної системи, що поєднувала елементи монархічної влади та феодальної роздробленості. Важливим є формування вміння пояснювати причини політичної децентралізації, встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки між соціально-економічними умовами, розвитком феодальних відносин і політичними процесами. Окрему увагу слід приділяти аналізу ролі імператорської влади, її можливостей і обмежень, а також визначенню впливу різних соціальних груп — князів, духовенства, міського населення — на функціонування політичної системи.

Крім засвоєння змістового матеріалу, важливим компонентом є розвиток практичних умінь і навичок. Зокрема, учні мають оволодіти вмінням працювати з історичними джерелами: аналізувати їх зміст, визначати авторську позицію, виокремлювати основну інформацію та робити висновки. Також значущим є формування навичок порівняння різних моделей державного устрою, що дозволяє глибше зрозуміти специфіку розвитку Священної Римської імперії у контексті європейської історії. Уміння узагальнювати інформацію, структурувати матеріал і формулювати власні судження сприяє розвитку аналітичного мислення та підвищує рівень історичної підготовки учнів [19, с. 87].

Аналіз сучасних підручників свідчить про те, що подання даної теми має переважно описовий характер і не завжди достатньо сприяє формуванню аналітичного мислення учнів. Матеріал часто подається у вигляді стислих текстів, що містять основні факти та події, проте не завжди розкривають причинно-наслідкові зв'язки. У зв'язку з цим особлива роль відводиться

вчителю, який має організувати навчальний процес таким чином, щоб забезпечити глибше розуміння теми.

Значну увагу у підручниках приділено висвітленню діяльності імператорів, зокрема представників династії Гогенштауфенів, а також їхнім взаємовідносинам із папством і князями. Однак питання внутрішньої політичної структури імперії та механізмів функціонування влади часто подаються фрагментарно. Це створює необхідність використання додаткових дидактичних матеріалів, які дозволяють систематизувати знання учнів і сформувати цілісне уявлення про політичний розвиток Німеччини [12, с. 120–124].

З огляду на зміст підпункту, доцільно зосередити увагу не на конкретних методичних прийомах, а на узагальненій характеристиці ролі теми у навчальному процесі та особливостях її подання в освітніх матеріалах.

Таким чином, тема політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. посідає важливе місце у шкільному курсі історії, оскільки забезпечує формування в учнів цілісного уявлення про специфіку розвитку середньовічних держав Європи. Вона дозволяє розкрити особливості функціонування Священної Римської імперії як складного політичного утворення, у якому поєднувалися елементи імперської влади та феодальної роздробленості. Засвоєння цієї теми сприяє розумінню відмінностей між моделями державного устрою в різних регіонах Європи та формує підґрунтя для подальшого вивчення історичних процесів раннього Нового часу.

Аналіз навчальних програм і підручників свідчить про те, що зазначена тема зазвичай подається у межах ширшого контексту історії середньовічної Європи і не завжди виділяється як самостійний об’єкт вивчення. Це зумовлює певну фрагментарність її висвітлення, коли окремі аспекти — діяльність імператорів, боротьба з папством, розвиток князівств — розглядаються без достатнього узагальнення та систематизації. Унаслідок цього в учнів може формуватися неповне уявлення про цілісну політичну структуру імперії та механізми її функціонування.

У зв’язку з цим особливого значення набуває роль учителя, який має забезпечити логічну цілісність викладу матеріалу, акцентувати увагу на ключових поняттях і процесах, а також допомогти учням встановити внутрішні зв’язки між окремими елементами теми. Важливо не лише передати фактичну інформацію, але й сформувати розуміння причинно-наслідкових зв’язків, що визначали політичний розвиток німецьких земель, зокрема взаємодію між імператорською владою, князями та іншими соціальними групами [22, с. 46].

Отже, місце теми у шкільному курсі історії визначається її значенням для формування системного бачення середньовічної європейської історії. Водночас особливості її подання у навчальних програмах і підручниках потребують певного методичного осмислення з боку вчителя, що забезпечує більш глибоке та усвідомлене засвоєння навчального матеріалу учнями.

3.2. Методи і прийоми викладання теми

Ефективне вивчення теми «Політичний розвиток Німеччини у XII–XIII ст.» у шкільному курсі історії значною мірою залежить від доцільного добору методів і прийомів навчання, які відповідають змісту матеріалу та віковим особливостям учнів. З огляду на складність політичних процесів, що характеризують розвиток Священної Римської імперії, важливо забезпечити не лише засвоєння фактичних знань, але й формування в учнів умінь аналізувати історичні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки та робити узагальнення. Саме тому методика викладання даної теми має ґрунтуватися на поєднанні традиційних і сучасних підходів до навчання.

Одним із базових у викладанні історії залишається пояснювально-ілюстративний метод, який відіграє важливу роль у формуванні в учнів первинних уявлень про складні історичні явища та процеси. У контексті вивчення політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. його застосування дозволяє системно й послідовно подати матеріал про структуру влади у Священній Римській імперії, розкрити зміст ключових понять і створити цілісне уявлення про особливості функціонування політичної системи. Завдяки

логічно вибудуваному поясненню вчителя учні отримують необхідну основу для подальшого осмислення теми, що є особливо важливим з огляду на її складність і багаторівневість [17, с. 77].

Застосування цього методу передбачає не лише словесне пояснення, але й використання різноманітних засобів наочності, які сприяють кращому розумінню навчального матеріалу. До таких засобів належать схеми, таблиці, історичні карти, які допомагають структурувати інформацію та зробити її більш доступною для сприйняття. Візуалізація дозволяє учням краще усвідомити взаємозв'язки між елементами політичної системи, зокрема співвідношення імператорської влади, князів та церковних інституцій, що є важливим для розуміння специфіки розвитку імперії.

Водночас у сучасній педагогічній практиці пояснювально-ілюстративний метод не розглядається як самодостатній, оскільки його використання обмежується переважно передачею готової інформації. Саме тому він має поєднуватися з іншими методами, які забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі. Його доцільно використовувати на початковому етапі вивчення теми — для введення нового матеріалу, формування базових понять і створення загального уявлення про проблему, після чого навчальний процес має переходити до більш активних форм роботи, спрямованих на осмислення і закріплення знань.

Як зазначає Олена Пометун, ефективність навчання значно зростає тоді, коли учні не обмежуються пасивним сприйняттям інформації, а залучаються до її активного осмислення та обговорення [22, с. 78]. У цьому контексті пояснювально-ілюстративний метод виступає як необхідна основа, яка забезпечує базовий рівень розуміння теми, проте його ефективність значною мірою залежить від подальшого поєднання з проблемним, інтерактивним та дослідницьким підходами, що разом створюють цілісну систему навчання історії.

Значну роль у викладанні теми відіграє проблемний метод, який сприяє розвитку критичного мислення та аналітичних умінь учнів. Його сутність

полягає у створенні проблемних ситуацій, що спонукають учнів до самостійного пошуку відповідей на складні історичні питання. У контексті вивчення політичного розвитку Німеччини це дозволяє зосередити увагу учнів на ключових аспектах теми, зокрема на причинах децентралізації та особливостях функціонування імператорської влади. Використання проблемного підходу сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу, оскільки учні не лише запам’ятовують факти, але й аналізують їх взаємозв’язок. За визначенням Олександра Савченка, проблемне навчання є важливим засобом формування пізнавальної самостійності учнів [28, с. 120].

Важливим компонентом сучасної методики є інтерактивні технології навчання, які передбачають активну взаємодію учнів у процесі навчальної діяльності. Їх застосування сприяє розвитку комунікативних умінь, формуванню навичок співпраці та підвищує мотивацію до навчання. Інтерактивні методи дозволяють залучити учнів до обговорення історичних проблем, обміну думками та колективного пошуку рішень. Як підкреслює Олена Пометун, інтерактивне навчання створює умови для активної участі кожного учня у навчальному процесі та сприяє формуванню ключових компетентностей [24, с. 83]. Водночас їх застосування має бути методично обґрунтованим і відповідати змісту навчального матеріалу.

Особливе значення у викладанні теми має організація роботи з історичними джерелами, яка є важливим засобом формування предметних компетентностей. Аналіз джерел дозволяє учням безпосередньо взаємодіяти з історичним матеріалом, розвиває вміння інтерпретувати інформацію та робити обґрунтовані висновки. Робота з джерелами сприяє формуванню дослідницьких навичок і відповідає сучасним вимогам до історичної освіти. Як зазначає Ганна Ковальчук, залучення учнів до аналізу історичних джерел є необхідною умовою розвитку їхнього історичного мислення [12, с. 97].

Не менш важливим є використання методу порівняння, який дозволяє розглядати політичні процеси у ширшому контексті європейської історії. Порівняльний аналіз дає змогу виявити спільні та відмінні риси розвитку різних

держав, що сприяє глибшому розумінню специфіки політичної організації Священної Римської імперії. Застосування цього методу формує в учнів уміння узагальнювати інформацію та встановлювати історичні закономірності.

Крім того, важливу роль у процесі навчання відіграють прийоми систематизації та узагальнення знань, які забезпечують цілісність сприйняття навчального матеріалу та сприяють його глибшому осмисленню. У контексті вивчення політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. їх значення є особливо вагомим, оскільки тема охоплює велику кількість взаємопов'язаних елементів — політичні інститути, соціальні групи, правові відносини та історичні процеси. Без належного структурування цей матеріал може сприйматися учнями фрагментарно, що ускладнює формування цілісного уявлення про функціонування Священної Римської імперії.

Застосування прийомів систематизації передбачає впорядкування навчальної інформації шляхом виділення ключових понять, встановлення між ними логічних зв'язків і підпорядкування окремих елементів загальній структурі теми. Це дозволяє учням краще орієнтуватися у навчальному матеріалі, усвідомлювати його внутрішню логіку та взаємозалежність складових частин. Особливого значення набуває формування вміння виділяти головне, узагальнювати інформацію та представляти її у структурованому вигляді, що є важливою складовою історичної компетентності [22, с. 79].

Узагальнення знань, своєю чергою, передбачає встановлення ширших зв'язків між окремими фактами та явищами, формування висновків і виявлення закономірностей історичного розвитку. У процесі вивчення даної теми це дає змогу учням не лише відтворювати окремі елементи політичної системи, але й розуміти її як єдине ціле, визначати причини та наслідки політичних процесів, а також робити обґрунтовані узагальнення щодо особливостей розвитку німецьких земель у середньовічний період.

Використання таких прийомів сприяє підвищенню рівня усвідомлення навчального матеріалу, оскільки учні переходять від простого запам'ятовування фактів до їх логічного осмислення. Це, у свою чергу,

позитивно впливає на розвиток логічного мислення, уміння аналізувати інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки та формулювати власні висновки. Таким чином, систематизація та узагальнення знань виступають важливими елементами методики навчання, які забезпечують глибоке і стійке засвоєння історичного матеріалу.

Отже, методика викладання теми «Політичний розвиток Німеччини у XII–XIII ст.» має ґрунтуватися на комплексному використанні різних методів і прийомів навчання, які забезпечують активну пізнавальну діяльність учнів. Поєднання пояснювально-ілюстративного, проблемного та інтерактивного підходів, а також організація роботи з історичними джерелами і використання методів порівняння та узагальнення сприяють формуванню глибокого та системного розуміння навчального матеріалу, що відповідає сучасним вимогам до історичної освіти.

3.3. Практична реалізація методики вивчення теми «Політичний розвиток Німеччини XII–XIII ст.» у шкільному курсі історії

Вивчення політичного розвитку Німеччини XII–XIII ст. у шкільному курсі всесвітньої історії має важливе значення для формування в учнів уявлення про особливості розвитку середньовічної Європи, специфіку функціонування Священної Римської імперії та причини політичної децентралізації німецьких земель. Опрацювання цієї теми сприяє розвитку історичного мислення, уміння аналізувати історичні процеси та встановлювати причинно-наслідкові зв’язки між політичними, соціальними та економічними явищами. Водночас складність політичної структури імперії, багаторівневість системи влади та значна кількість нових понять потребують використання сучасних методичних підходів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів і забезпечення свідомого засвоєння навчального матеріалу.

У шкільному курсі всесвітньої історії тема політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. вивчається у 7 класі в межах розділу, присвяченого

середньовічній Європі. Її опрацювання передбачає формування в учнів знань про державний устрій Священної Римської імперії, роль імператорської влади, особливості феодальної роздробленості та вплив князів на політичний розвиток держави. Важливе місце займає засвоєння таких понять, як «Священна Римська імперія», «феодальна роздробленість», «курфюрсти», «васалітет», «імператорська влада», що є необхідними для розуміння політичних процесів середньовічної Європи.

Практична реалізація методики вивчення цієї теми передбачає комплексне використання різних методів навчання, які забезпечують поєднання репродуктивної та аналітичної діяльності учнів [2, с. 74]. Одним із найбільш доцільних є пояснювально-ілюстративний метод, який використовується під час формування базових знань про політичну систему Священної Римської імперії. Його ефективність полягає у можливості системного подання складного навчального матеріалу із використанням схем, таблиць та історичних карт. Зокрема, під час пояснення особливостей політичного устрою доцільним є використання узагальнювальної схеми «Структура влади у Священній Римській імперії» (див. додаток А), яка дозволяє учням візуалізувати взаємозв’язки між імператором, князями, церквою та містами.

Важливе значення у процесі вивчення теми має робота з історичною картою, оскільки саме картографічний матеріал забезпечує формування в учнів просторового уявлення про політичний розвиток німецьких земель у XII–XIII ст. Використання карти дозволяє не лише візуалізувати територіальні межі Священної Римської імперії, але й простежити складність її внутрішньої політичної структури, яка характеризувалася значною кількістю князівств, герцогств, єпископств і вільних міст. Завдяки роботі з картою учні можуть краще усвідомити масштаби політичної децентралізації Німеччини та зрозуміти причини послаблення центральної влади в імперії.

Аналіз історичної карти сприяє розвитку в учнів умінь визначати географічне положення історичних об’єктів, характеризувати територіальні зміни та встановлювати взаємозв’язок між політичними й географічними

чинниками. У процесі роботи доцільно звертати увагу учнів на розташування найбільших князівств, торговельних центрів і церковних володінь, що дозволяє краще зрозуміти специфіку політичного устрою Священної Римської імперії. Важливим є також порівняння політичної карти Німеччини з політичними картами Франції чи Англії, де в цей період відбувалися процеси централізації влади. Такий підхід дозволяє учням не лише запам'ятати фактичний матеріал, але й усвідомити відмінності у розвитку європейських держав у добу середньовіччя.

З метою активізації пізнавальної діяльності учнів доцільним є використання практичних завдань на основі картографічного матеріалу. Наприклад, учні можуть визначати найбільші князівства Священної Римської імперії, характеризувати їхнє політичне становище або встановлювати причини посилення окремих регіонів. Такі завдання сприяють розвитку навичок аналізу, узагальнення та роботи з історичною інформацією.

Одним із найбільш ефективних методичних підходів під час вивчення теми є проблемне навчання, яке сприяє розвитку критичного мислення та формуванню в учнів уміння аналізувати історичні процеси [15, с. 67]. Його сутність полягає у створенні проблемних ситуацій, що потребують самостійного осмислення й аргументованого розв'язання. На відміну від традиційного репродуктивного навчання, проблемний підхід орієнтує учнів не лише на відтворення фактів, але й на їх аналіз та інтерпретацію.

Ефективність проблемного навчання під час вивчення політичного розвитку Німеччини XII–XIII ст. зумовлена складністю й неоднозначністю історичних процесів цього періоду. Зокрема, учням може бути запропоноване проблемне питання: «Чому Німеччина залишалася політично роздробленою, тоді як у Франції відбувалася централізація влади?». Робота над таким питанням вимагає від учнів аналізу різних історичних факторів — особливостей феодальної системи, ролі князів, політики імператорів, впливу церкви та розвитку міст. Це дозволяє перейти від простого запам'ятовування фактів до глибшого розуміння причин історичних явищ.

У процесі організації проблемного навчання доцільним є використання дискусійних завдань, аналізу історичних ситуацій та елементів історичного моделювання. Наприклад, учням можна запропонувати висловити власну позицію щодо того, чи могла Священна Римська імперія перетворитися на централізовану державу за умови посилення імператорської влади. Такі форми роботи сприяють розвитку вмінь аргументовано висловлювати власну думку, аналізувати історичні альтернативи та працювати з різними точками зору.

Застосування проблемного підходу дозволяє зробити процес навчання більш активним і дослідницьким, оскільки учні виступають не пасивними слухачами, а безпосередніми учасниками пізнавальної діяльності. Це сприяє підвищенню інтересу до історії, розвитку самостійності мислення та формуванню предметних компетентностей, необхідних для подальшого навчання.

Важливим компонентом практичної реалізації методики є робота з історичними джерелами, яка забезпечує формування дослідницьких умінь та навичок критичного аналізу інформації. Доцільним є використання уривків із середньовічних хронік, правових пам’яток або імператорських документів, які дозволяють учням ознайомитися з особливостями політичної культури епохи. Наприклад, під час аналізу уривку із «Саксонського зерцала» учні можуть визначити особливості правових відносин у середньовічному суспільстві та охарактеризувати роль князів у політичній системі імперії (див. додаток Б).Така робота сприяє формуванню вмінь аналізувати джерела, визначати авторську позицію та робити обґрунтовані висновки.

Сучасна методика навчання історії передбачає також активне використання інтерактивних технологій, які забезпечують залучення учнів до активної пізнавальної діяльності [14, с. 112]. Доцільним є використання групових форм роботи, дискусій та елементів історичного моделювання. Наприклад, ефективним може бути проведення рольової гри «Обрання імператора Священної Римської імперії», у межах якої учні виконують ролі курфюрстів та аргументують власний вибір кандидата на престол. Такі форми

роботи сприяють розвитку комунікативних навичок, уміння працювати в колективі та аргументовано відстоювати власну позицію.

Ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності учнів під час вивчення теми може бути використання кросенсу як сучасного інтерактивного методу навчання. Під час вивчення політичного розвитку Німеччини XII–XIII ст. доцільним є використання кросенсу «Священна Римська імперія та особливості її політичного розвитку» (див. додаток В). Кросенс містить систему взаємопов'язаних зображень, які через асоціативні зв'язки підводять учнів до визначення основної теми уроку. У центрі розміщується знак питання, що символізує необхідність самостійного визначення поняття або історичного явища. До елементів кросенсу можуть входити зображення імператора, корони, курфюрстів, карти німецьких земель, середньовічного замку, лицаря, церкви та міста. Аналізуючи зв'язки між зображеннями, учні визначають особливості політичного устрою Священної Римської імперії, причини феодальної роздробленості та роль окремих суспільних станів у політичному житті держави. Використання кросенсу сприяє розвитку асоціативного та критичного мислення, формуванню вмінь аналізувати історичну інформацію й підвищує інтерес учнів до вивчення історії.

Практична реалізація методики передбачає також використання системи дидактичних завдань, спрямованих на закріплення та узагальнення навчального матеріалу. Доцільним є застосування порівняльних таблиць, тестових завдань, вправ на встановлення причинно-наслідкових зв'язків та історичних диктантів. Наприклад, учням може бути запропонована таблиця «Особливості політичного розвитку Німеччини та Франції у XII–XIII ст.» (див. додаток Г), заповнення якої дозволяє узагальнити знання та сформувати навички порівняльного аналізу.

Важливе значення має також організація самостійної роботи учнів, яка сприяє розвитку пізнавальної активності та формуванню навичок роботи з інформацією. Учням можуть пропонуватися індивідуальні творчі завдання, підготовка коротких повідомлень, створення схем або історичних мініпроєктів.

Така діяльність забезпечує більш глибоке засвоєння матеріалу та сприяє розвитку дослідницьких умінь.

Отже, практична реалізація методики вивчення теми «Політичний розвиток Німеччини XII–XIII ст.» у шкільному курсі історії повинна бути спрямована не лише на засвоєння учнями фактичного матеріалу, але й на формування в них уміння аналізувати історичні процеси, працювати з історичними джерелами та встановлювати причинно-наслідкові зв’язки. Ефективне вивчення цієї теми можливе за умови поєднання традиційних методів навчання із сучасними інтерактивними технологіями, які забезпечують активне залучення учнів до навчально-пізнавальної діяльності та сприяють розвитку історичного мислення. Як зазначає О. І. Пометун, використання інтерактивних технологій сприяє активному залученню учнів до навчального процесу та формуванню ключових компетентностей [23, с. 112].

Важливе значення у процесі викладання теми має використання картографічного матеріалу, схем, порівняльних таблиць і дидактичних завдань, оскільки вони дозволяють візуалізувати складні політичні процеси та полегшують сприйняття навчального матеріалу. Робота з історичними джерелами, проблемними питаннями та дискусійними завданнями сприяє розвитку критичного мислення учнів, формуванню навичок аналізу історичної інформації та вміння аргументовано висловлювати власну позицію. Водночас використання інтерактивних форм роботи, зокрема групових завдань, рольового моделювання та елементів проблемного навчання, підвищує пізнавальний інтерес учнів і робить процес вивчення історії більш змістовним та практично орієнтованим.

Таким чином, комплексне застосування різних методів і прийомів навчання забезпечує більш глибоке та усвідомлене засвоєння теми, сприяє формуванню предметних і ключових компетентностей учнів та підвищує ефективність вивчення історії середньовічної Європи у шкільному курсі.

ВИСНОВКИ

Отже, опрацювання історичних, історіографічних і методичних аспектів теми дозволило дійти висновку, що політичний розвиток німецьких земель у добу середньовіччя характеризувався складністю та суперечливістю, а його вивчення у шкільному курсі історії має важливе значення для формування в учнів цілісного уявлення про особливості розвитку європейських держав у середньовічний період.

Аналіз історіографії засвідчив, що проблема політичного розвитку Німеччини XII–XIII ст. посідає важливе місце у дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. У роботі було проаналізовано основні групи історичних джерел, що дозволяють досліджувати політичний розвиток Німеччини у XII–XIII ст. Встановлено, що важливе значення мають правові пам’ятки, хроніки та літописи, які відображають особливості політичної організації імперії, взаємовідносини між імператором і князями, а також роль церкви у державному житті.

У процесі дослідження було встановлено, що Священна Римська імперія у XII–XIII ст. являла собою специфічне політичне утворення, яке поєднувало риси універсальної монархії та феодальної децентралізації. Виборний характер імператорської влади, значний вплив територіальних князів і відсутність централізованого адміністративного апарату зумовили формування поліцентричної моделі державності, яка суттєво відрізнялася від централізованих монархій Франції чи Англії.

Політична децентралізація Німеччини у XII–XIII ст. була результатом взаємодії комплексу факторів. Однією з головних причин цього процесу стала специфіка суспільних відносин, за яких великі територіальні володарі отримували значну самостійність у здійсненні управління власними землями. Посилення князівської влади супроводжувалося формуванням власних адміністративних структур, судової системи та військових ресурсів, що фактично обмежувало можливості імператора впливати на внутрішню політику.

Важливу роль у політичному розвитку імперії відігравала церква, яка поєднувала духовну та світську владу. Єпископи й абати були не лише релігійними діячами, але й великими землевласниками та впливовими політичними суб'єктами. Після завершення боротьби за інвеституру взаємовідносини між імператором і папством зазнали певних змін, однак церква продовжувала залишатися важливим чинником політичної стабільності та впливати на систему влади у Священній Римській імперії.

У дослідженні було встановлено, що розвиток міст і торгівлі також сприяв трансформації політичної системи німецьких земель. Посилення економічного значення міст поступово впливало на зміну соціальної структури суспільства та формування нових центрів політичного впливу. Окремі міста отримували привілеї, розширювали самоврядування та ставали важливими учасниками політичного життя імперії.

У методичній частині роботи було проаналізовано місце теми у шкільному курсі всесвітньої історії. Встановлено, що її вивчення має важливе значення для формування в учнів уявлення про особливості розвитку середньовічної Європи, причини роздробленості та специфіку функціонування Священної Римської імперії. Тема сприяє розвитку в учнів умінь аналізувати історичні процеси, працювати з історичними джерелами, порівнювати різні моделі державного устрою та формулювати власні висновки.

Було визначено, що найбільш ефективними є поєднання пояснювально-ілюстративного методу, проблемного навчання, роботи з історичними джерелами, картографічним матеріалом та інтерактивними технологіями. Такі підходи дозволяють зробити процес навчання більш змістовним, дослідницьким і компетентнісно орієнтованим. Особливу увагу у дослідженні було приділено проблемному навчанню як одному з найбільш ефективних методичних підходів під час вивчення теми. Такий підхід дозволяє перейти від механічного запам'ятовування фактів до усвідомленого розуміння історичних процесів.

У процесі написання роботи було розроблено систему дидактичних матеріалів, які можуть бути використані під час вивчення теми у шкільному курсі історії. Зокрема, створено схеми, таблиці та завдання для порівняльного аналізу, спрямовані на узагальнення знань учнів і формування в них навичок самостійної роботи з історичною інформацією. Практичне значення роботи полягає у можливості використання запропонованих методичних матеріалів учителями історії під час підготовки та проведення уроків.

Отже, проведене дослідження дозволило комплексно розкрити особливості політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. та визначити ефективні методичні підходи до вивчення цієї теми у шкільному курсі історії. Поєднання історичного та методичного аспектів дало можливість не лише проаналізувати специфіку політичного устрою Священної Римської імперії, але й обґрунтувати доцільність використання сучасних освітніх технологій у процесі викладання історії. Застосування інтерактивних методів навчання, роботи з джерелами, картографічним матеріалом і проблемними завданнями сприяє формуванню історичної компетентності учнів, розвитку їхнього критичного мислення та підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманенко А.Є. Методика навчання історії в закладах загальної середньої освіти. Київ : Академвидав, 2019. 240 с.
2. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 328 с.
3. Баханов К.О. Теорія і практика навчання історії в школі. Запоріжжя : Просвіта, 2000. 160 с.
4. Бурлака О.В. Формування історичної компетентності учнів у процесі навчання історії. Київ : Педагогічна думка, 2018. 192 с.
5. Вагін О.О. Методика викладання історії в школі. Київ : Радянська школа, 1979. 287 с.
6. Власов В.С. Методика навчання історії : курс лекцій. Київ : Київський університет, 2005. 208 с.
7. Галушко К.Ю. Історична освіта в сучасній школі. Київ : Генеза, 2013. 256 с.
8. Гісем О.В. Методика навчання історії в загальноосвітніх навчальних закладах. Харків : Основа, 2012. 240 с.
9. Головко О.Б. Середньовічна Європа: політичні та правові процеси. Київ : Либідь, 2010. 312 с.
10. Гуревич А.Я. Категорії середньовічної культури. Київ : Основи, 1990. 352 с.
11. Желіба О.В. Сучасний урок історії. Харків : Основа, 2007. 128 с.
12. Ковальчук Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2010. 224 с.
13. Коляда І.А. Методика організації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. Київ : Шкільний світ, 2015. 176 с.
14. Комар О.А. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика. Умань : РВЦ «Софія», 2008. 132 с.
15. Ладиченко Т.В. Всесвітня історія. Середні віки. Київ : Генеза, 2019. 240 с.
16. Лазарович М.В. Історія середніх віків. Київ : Знання, 2008. 447 с.

17. Мартинюк О.В. Компетентнісний підхід у навчанні історії. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017. 208 с.
18. Марущинець Н.В. Методика викладання історії в школі. Ужгород : Говерла, 2018. 212 с.
19. Мисан В.О. Методика навчання історії у сучасній школі. Київ : Шкільний світ, 2016. 256 с.
20. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології навчання історії. Харків : Основа, 2008. 192 с.
21. Паламарчук В.Ф. Школа учить мислити. Київ : Радянська школа, 1987. 168 с.
22. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : А.С.К., 2007. 144 с.
23. Пометун О.І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. Київ : К.І.С., 2015. 112 с.
24. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
25. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2005. 192 с.
26. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
27. Реєнт О.П. Всесвітня історія середніх віків. Київ : Генеза, 2011. 368 с.
28. Савченко О.Я. Дидактика загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2012. 368 с.
29. Смолій В.А. Історична наука в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ : НАН України, 2015. 304 с.
30. Страдлінг Р. Викладання історії Європи XX століття. Київ : К.І.С., 2011. 260 с.
31. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. Київ : Радянська школа, 1988. 304 с.

32. Сисоєва С.О. Педагогічні технології у сучасній школі. Київ : Просвіта, 2004. 256 с.
33. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 280 с.
34. Турченко Ф.Г. Методика викладання історії України. Київ : Генеза, 2011. 240 с.
35. Удод О.А. Методика використання історичних джерел на уроках історії. Київ : Генеза, 2009. 192 с.
36. Фіцула М.М. Педагогіка. Київ : Академвидав, 2009. 560 с.
37. Фрейман Г.О. Практикум з методики навчання історії. Київ : Генеза, 2007. 176 с.
38. Хомич Л.О. Педагогічна майстерність учителя. Київ : Вища школа, 2006. 255 с.
39. Хуторський А.В. Ключові компетентності як компонент особистісно орієнтованої освіти. Київ : Освіта, 2005. 90 с.
40. Шаповал Ю.І. Методичні аспекти викладання історії в сучасній школі. Київ : Генеза, 2014. 184 с.
41. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Генеза, 2005. 584 с.
42. Яценко Т.О. Методичні основи компетентнісного навчання історії. Київ : Педагогічна думка, 2017. 198 с.
43. Althoff G. Family, Friends and Followers: Political and Social Bonds in Medieval Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 192 p.
44. Bloch M. La société féodale. Paris : Albin Michel, 1939. 620 p.
45. Duby G. The Three Orders: Feudal Society Imagined. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 312 p.
46. Hintze O. Staat und Verfassung: Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1962. 518 S.
47. Mitteis H. Der Staat des hohen Mittelalters. Weimar : Hermann Böhlaus Nachfolger, 1940. 558 S.

48. Moraw P. Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung: Das Reich im späten Mittelalter 1250–1490. Berlin : Propyläen, 1985. 523 S.
49. Wilson P. The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History. London : Penguin Books, 2016. 1024 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Схема «Структура політичної влади у Священній Римській імперії XII–XIII ст.»

Додаток Б

Історичне джерело для аналізу

«Саксонське зерцало» (бл. 1235 р.)

ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ АНАЛІЗУ

«Саксонське зерцало» (бл. 1235 р.)

«Саксонське зерцало» — збірник правових норм, що відображає суспільний устрій і політичні відносини у німецьких землях у XIII ст.

ПРО ДЖЕРЕЛО

- ✔ **Автор:** невідомий
- ✔ **Час створення:** близько 1235 р.
- ✔ **Місце створення:** землі Саксонія (Німеччина)
- ✔ **Тип джерела:** правовий документ
- ✔ **Значення:** відображає правові норми, права князів, лицарів, селян, міст, судочинство.

УРИВОК ІЗ ДЖЕРЕЛА

«Кожен князь нехай у своєму князівстві має владу судити і карати, як йому належить...
Князь має право збирати данини і мита зі своїх людей, щоб утримувати свій двір і дружину.
Кожен вільний чоловік нехай захищає свого пана, а пан — свого підданого.
Усі суди мають бути справедливими, а неправда хай не буде вшанована».

(Переклад з давньонімецької)

ЩО МОЖНА ДІЗНАТИСЯ

- Про права і обов'язки князів.
- Про систему збору податків і утримання війська.
- Про залежність населення від князів та феодалів.
- Про судові порядки в середньовічній Німеччині.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЧНІВ

1. Про що розповідає цей уривок?
2. Які права князя згадуються в джерелі?
3. Яке становище населення відображене в ньому?
4. Зробіть висновок: яку роль відігравали князі у політичному устрої Німеччини XII–XIII ст.?
5. Порівняйте цей документ із феодальними відносинами у Франції або Англії. Що спільного і що відмінного?

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ДЛЯ РОЗУМІННЯ

- **КНЯЗЬ** – світський правитель території, який мав власну владу.
- **ДАНИНИ І МИТА** – податки, які сплачувало населення князю.
- **ПАН І ПІДДАНИЙ** – феодальні відносини між володарем і залежними людьми.
- **СУДОЧИНСТВО** – вирішення спорів згідно з установленими нормами.

ІСТОРИЧНІ ВИСНОВКИ

- ✔ Джерело показує, що влада князів у Німеччині була значною і майже незалежною.
- ✔ Феодальна роздробленість призводила до того, що кожен князь мав власні закони та суд.
- ✔ Це гальмувало об'єднання німецьких земель у єдину державу.

ВИСНОВОК: аналіз юридичних пам'яток, таких як «Саксонське зерцало», допомагає зрозуміти особливості політичного розвитку Німеччини у XII–XIII ст. та причини її роздробленості.

Додаток В

Кросенс «Священна Римська імперія та особливості її політичного розвитку»

Завдання для учнів:

Розгляньте зображення та встановіть, яке історичне явище або тема зашифровані у кросенсі. Поясніть зв’язок між окремими елементами.

Додаток Г

Порівняльна таблиця

«Особливості політичного розвитку Німеччини та Франції у XII-XIII ст.»

КРИТЕРІЇ ПОРІВНЯННЯ	НІМЕЧЧИНА (Священна Римська імперія)	ФРАНЦІЯ
Форма правління		
Верховна влада		
Роль феодалів (князів, васалів)		
Політична структура держави		
Судова система		
Податки та фінанси		
Військо та оборона		
Роль міст		
Роль церкви		
Основна особливість розвитку		

ЗАВДАННЯ: Заповніть таблицю, порівнюючи політичний розвиток Німеччини та Франції у XII–XIII ст. Зробіть висновок: у чому полягають головні відмінності між цими державами?